

Thinking and Children, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Biannual Journal, Vol. 13, No. 1, Spring and Summer 2022, 143-173
Doi: 10.30465/FABAK.2022.7535

An Analysis of Farhad Hassanzadeh’s Teen Novels Based on Lipman’s Theory of Caring Thinking

**(Case Study: Stories of Age Groups “D” And “E” with the
Subject of Resistance in the Sacred Defense)**

Farahnaz Haidarinasab^{*}, Mir Jalaledin Kazzazi^{**}

Khalil Baygzade^{***}

Abstract

Fostering self-awareness, moral and religious values as well as social norms is among the functions of caring thinking. Teaching caring thinking in the exploratory circle guides the teens through the stressful situation they may face. Lipman and P4C intellectuals use stories to enhance thinking power, encourage personal and interpersonal development, and foster moral and social values, due to the attractiveness of stories in the process of education as well as the teen’s elusive focus based on P4C content. They know that they are effective in teen curricula. The present study aimed at identifying the functions of caring thinking in Farhad Hassanzadeh’s teen novels for the age groups “d” and “e” with the subject of resistance in sacred defense, based on Lipman’s theory in accordance with common values in Iran, and adopting a descriptive-analytical approach, to explore the

* Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran, fhaidarinasab@gmail.com

** Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Allameh Tabatabaee University, Tehran, Iran. (Corresponding author), Mjkazzazi@gmail.com

*** Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran, kbaygzade@yahoo.com

Date received: 04/02/2022, Date of acceptance: 22/04/2022

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

۱۴۴ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

quantity and quality of the functions of caring thinking in the studied novels. Hassanzadeh relies on increasing the component of active thinking (problem solving, decision-making skills) and the component of cultivating indigenous values, social norms and relying on more empathy and respect for others, patience, resilience, and a sense of accomplishment and stability in teens. Therefore, some events of the stories arouse teenagers' sense of astonishment and questioning and cause the indirect teaching of active and valuable thinking to the teen reader/listener in the wake of this astonishment and questioning

Keywords: Farhad Hassanzadeh, Matthew Lipman, P4C Program, Caring Thinking, Self-Awareness Skills.

تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
دوفصلنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی)، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ۱۴۵ - ۱۷۳

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده بر پایه‌ی انگاره تفکر مراقبتی لیپمن

(مطالعه موردی: داستان‌های گروه سنی «د» و «ه»
با موضوع پایداری در دفاع مقدس)

فرحناز حیدری‌نسب*

میرجلال‌الدین کزازی**، خلیل بیگزاده***

چکیده

پرورش خودآگاهی، ارزش‌های اخلاقی و دینی و هنجارهای اجتماعی از کارکردهای تفکر مراقبتی است. آموزش تفکر مراقبتی در حلقه‌ی کندوکاو، نوجوان را در موقعیت تنش‌زایی که ممکن است با آن روبه‌رو شود، هدایت می‌کند. لیپمن و اندیشمندان برنامه‌ی فبک، استفاده از داستان را برای افزایش قدرت تفکر، رشد فردی و میان‌فردی و پرورش ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی به دلیل جذابیت داستان در رویه‌ی آموزش و نیز تمرکز روحیه‌ی گریزان نوجوان مبتنی بر بسندگی داستان‌های فبک در برنامه‌های درسی نوجوان مؤثر می‌دانند. پژوهش، با هدف شناخت کارکردهای تفکر مراقبتی در رمان‌های نوجوان حسن‌زاده برای گروه سنی «د» و «ه» با موضوع پایداری در دفاع مقدس بر پایه‌ی نظریه‌ی لیپمن در انطباق با ارزش‌های رایج در ایران با رویکردی توصیفی - تحلیلی برای پاسخ به چندی و چونی کارکردهای

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران fhaidarinasab@gmail.com

** استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Mjkazzazi@gmail.com

*** دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران kbaygzade@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۲

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

تفکر مراقبتی در رمان‌های مورد مطالعه انجام شده است. تکیه حسن‌زاده بر افزایش مؤلفه تفکر فعال (حل مسأله، مهارت تصمیم‌گیری) و مؤلفه پرورش ارزش‌های بومی، هنجارهای اجتماعی و تکیه بر همدلی بیشتر و احترام به دیگران، شکیبایی، تاب‌آوری و حس پایداری در نوجوان است؛ بنابراین، برخی رخدادهای داستان، حیرت و پرسشگری نوجوان را برمی‌انگیزاند که سبب آموزش غیر مستقیم تفکر فعال و ارزش‌گذار در پی این حیرت و پرسشگری به نوجوان خواننده / شنونده است.

کلیدواژه‌ها: فرهاد حسن‌زاده، متیو لیپمن، برنامه فبک، تفکر مراقبتی، مهارت‌های خودآگاهی.

۱. مقدمه

کودکان و نوجوانان عضوی بزرگ از مجموعه اجتماع بشری هستند و البته، مبنای تشکیل اجتماعات پیشرفته آینده را همین گروه تشکیل می‌دهند که دغدغه چگونه آموختن به آن‌ها، ذهن هر نویسنده خلاق آموزشی، ادبی و اندیشمندان عرصه علوم تربیتی و روانشناسی را درگیر ساخته است؛ چون این انسان‌های کوچک مستعد یادگیری، برای رویارویی با جامعه، نیازمند دستگیری عوامل زمینه‌ساز رشد فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی هستند، زیرا «فقط در بزرگسالی است که شخص می‌تواند به یاری آموزه‌های دوران کودکی و رشد خویش به درک هوشمندانه از معنای هستی خود در این جهان دست یابد» (بتلهایم، ۱۳۸۱: ۲۰). دغدغه‌های امروز، پرورش کودکانی متفکر است که بتوانند آزادانه فکر کنند و مستقل تصمیم بگیرند. پرورش تفکر در کودکان به درجه‌ای از اهمیت رسیده است که امروزه دست‌یابی به آن را جزو اهداف اصلی تعلیم و تربیت می‌دانند (morris، 2008، نقل از ولوی و همکاران: ۱۳۹۶: ۳). همچنین، اهمیت پرورش تفکر در سنین پایین و کشف استعدادها، اجتماعی و روحیه فلسفی در کودکان، نظریه‌پردازانی نظیر لیپمن (Lipman) و دیگر نظریه‌پردازان فبک را بر آن داشته است که هر یک به روش‌های گوناگون و مکمل هم به مسأله پرورش چگونه اندیشیدن در کودکان و نوجوانان بپردازند. نظریه فلسفه برای کودکان، نامی است که لیپمن و همکارانش برای پرورش اندیشیدن و چگونگی گفتن و انجام‌دادن در کودکان و نوجوانان از آن بهره گرفته‌اند. این نظریه با نام کوتاه‌شده p4c از دهه هفتاد سده ۲۰ میلادی در آمریکا و به واسطه ترجمه در کشورهای اروپایی معرفی و از آن استقبال شد و کاربست آن در سال‌های اخیر در کشورهای اسلامی از جمله ایران فراهم

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۴۷

شده‌است (شریفی اسدی، ۱۳۸۷: ۹۷). این برنامه، نیاز کودکان و نوجوانان به برقراری ارتباط با دیگران و نیاز به کسب فرصت لازم برای پرورش فلسفه اندیشیدن را حق وی می‌داند. داستان، ابزار لیپمن برای تحقق این هدف است، داستانی که به نحوی با فلسفه زندگی عادی پیوند خورده‌باشد و نوجوان به راحتی آن را بپذیرد. این گونه داستان‌ها، کودک و نوجوان را سرگرم و مفاهیم فلسفی را به وی القا می‌کنند. بنا بر سخن لیپمن (۲۰۰۳: ۷۸): «تلاش برای فکرکردن نه تنها شخصیت کودک و نوجوان را قوی می‌کند، به وی می‌آموزد در مورد هر چیز حساسیت و داوری داشته‌باشد و احساس خود و دیگران را به چالش بکشد و در پی اصلاحات خود باشد». هدف لیپمن به عنوان بنیان‌گذار فلسفه برای کودکان، اعطای نقش فعال و جست‌وجوگر به کودکان برای تغییرهای اساسی در ابعاد زیستی، فردی، اجتماعی، فکری و عاطفی کودکان در حل مسائل فردی و اجتماعی آنان است (ستاری، ۱۳۹۳: ۴). نوجوان با خوانش و گوش دادن به داستان، با ارزش‌های متفاوت داستان آشنا شود و به چرایی ارزش‌های حاکم می‌پردازد و به واسطه این چرایی که گاه منجر به خود اصلاحی یا دیگراصلاحی می‌شود، نگرش راستین در وی نهادینه می‌شود و به مهارت و شایستگی اجتماعی می‌رسد؛ چون «تفکر صحیح، عاملی است که تأثیر بسزایی در شایستگی اجتماعی افراد دارد؛ تغییر در شناخت افراد، در مدیریت احساسات، رفتار آن‌ها، در عملکرد اجتماعی‌شان مؤثر است» (صفار حمیدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۹). در میان برهه‌های زندگی، اهمیت آموزش ارزش‌ها و پرورش تفکر در این باره، در سن نوجوانی پر رنگ جلوه می‌کند؛ زیرا جامعه همگام با افزایش سن کودک بیش از پیش او را زیر نفوذ خود می‌گیرد و ارزش‌های فرهنگی و معیارهای مربوط به ایفای نقش در جامعه به وی منتقل می‌کند (منصور، ۱۳۸۵: ۱۹۸). در واقع، آموزش تفکر صحیح در نوجوانی، همان استفاده صحیح از تجارب و آموخته‌های فرهنگی و توانمندسازی ذهن خود برای مقابله با شرایط و بحران‌های پیش روی نوجوانی است، زیرا دوره نوجوانی، دوره گرایش به رفتارهای پرخطر است و برای کنترل، نیازمند بسترسازی و آموزش ارزش‌ها و تفکر مسئولانه است.

۱.۱ مسأله پژوهش

داستان‌های برنامه فلسفه برای کودکان در ایجاد تغییر در روند آموزش و پرورش نوین سودمند عمل کرده‌است، اما برای اجرای این برنامه باید به دنبال منابعی بود که با فرهنگ و آرمان تعلیم و تربیت اسلامی و ارزش‌های انقلاب اسلامی همسو باشد تا ضمن تقویت مهارت تفکر خلاق و انتقادی، مؤلفه‌های تربیت ایرانی-اسلامی را بهتر به کودکان و نوجوانان انتقال دهد؛ چون رویکرد مبتنی بر زمینه فرهنگی متون بر فرهنگ وابستگی محتوای داستان فلسفی و طرح، انتخاب و بازنویسی داستان‌هایی از فرهنگ بومی تأکید دارد (اکبری و همکاران، ۱۳۹۱: ۵).

از نظر شارپ، داستان‌های فبک باید با فرهنگ و آداب و رسوم کودکان مخاطب در هر کشور مطابق باشد و ارزش‌های ذاتی آن کشور در داستان‌ها در نظر گرفته‌شود؛ به عبارت دیگر، آداب و اتفاقات خاصی که در قصه ذکر می‌شود باید مطابق فرهنگ کشوری باشد که داستان برای آن نوشته یا ترجمه می‌شود و با آن همخوانی داشته‌باشد (شارپ، ۱۳۸۹، نقل از ناجی و مرعشی، ۱۳۹۴: ۶۲).

وقوع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، سبب پرورش نسل جدیدی از نویسندگان متعهد حوزه کودک و نوجوان شد. فرهاد حسن‌زاده از زمره این نویسندگان است که در حوزه کودک و نوجوان قدم‌های استوار و سودمند فراوانی برداشته‌است. حسن‌زاده، وضعیت و موقعیت دشواری را در پیرنگ اغلب داستان‌های گروه نوجوان برای ذهن این گروه می‌آفریند و ضمن تقویت تفکر فعال، ارزش‌های اخلاقی-اجتماعی را نیز به وی آموزش می‌دهد. نویسنده در رمان‌های با محوریت پایداری، به مهارت تفکر مراقبتی و روان‌شناختی گروه نوجوان توجه کرده، زیرا به‌درستی در ارائه تصویری کلی از شهرهای جنگ‌زده، فلسفه بودن، مهارت حل مسأله و مقاومت نوجوانان و پیامد روان‌شناختی آوارگی، خشم و نگرانی و ترس و وحشت ناشی از بمباران و نابسامانی حاصل از دیدن شهرهای جنگ‌زده و سرگردانی مردم پس از حملات دشمن موفق عمل کرده‌است و طرح آن‌ها در حلقه کندوکاو درس تفکر و پژوهش، می‌تواند در زمینه تفکر مراقبتی برنامه فبک سودمند باشد. داده‌های پژوهش از متن رمان‌های نوجوان «هستی»، «عقرب‌های کشتی بمبک» و «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» است. رمان «هستی»، حکایت دختر دوازده ساله‌ای به نام هستی، اهل آبادان است و برخلاف دختران هم‌سن و سالش تمایلی به کارهای دخترانه ندارد. رخداد

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۴۹

داستان، به تصویر کشیدن اوایل جنگ عراق علیه ایران و تلخی، آوارگی و در رنج زیستن کودکان آواره و بیان‌کننده آمل و آرزوهای قشر نوجوانی است که نمی‌خواهند اسیر سنت جنسیت شوند. رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»، حکایت چهار نوجوان آبادانی است که با هم نقشه آدم‌ربایی «پاسبان قربان» می‌کشند. در پایان داستان، متوجه می‌شوند که پاسبان قربان تنها مأمور دولت است و هیچ سهمی در جریان جاسوسی رژیم پهلوی ندارد. شخصیت‌های داستان، در مسیر حوادث به بلوغ فکری می‌رسند. در واقع، داستان حکایت شور و هیجان نوجوانان آبادانی است و چگونگی برخورد این نوجوانان با رویداد بزرگ انقلاب اسلامی و سهم آن‌ها در مسیر انقلاب سخن می‌گوید. رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»، بیان حال «فرهان» نوجوانی جنگ‌زده از روستاهای اهواز به نام «چم سخیل» در زمان جنگ تحمیلی است. شخصیت اصلی داستان «فرهان» ناخواسته و به اجبار پدر، تن به بازی در یک فیلم سینمایی با محوریت جنگ تحمیلی می‌دهد. این فیلم که سودای رسیدن به جشنواره سیمرغ دارد، برای رسیدن به این هدف از حق آزادی یک نوجوانی بی‌پناه، مظلومانه به نفع خویش بهره می‌برد. هر چند محتوای فیلم در مورد رنج و مویه و دربه‌دردی «فرهان» بعد از کشته‌شدن مادر و خواهرش در جریان بمباران است، اما در عالم واقع در غیبت فرهان و پدرش، خانواده وی در بمباران شهید می‌شوند و همین سبب می‌شود که فرهان در مسیر جبهه و دفاع قرار گیرد و در یکی از عملیات‌ها نابینا شود. پژوهش پیش‌روی تفکر مراقبتی و چونی و چندی آن را در رمان‌های «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»، «هستی» و «عقرب‌های کشتی بمبک» بر پایه مؤلفه‌های تفکر مراقبتی (ارزش‌گذاری، عاطفی، فعال، هنجاری و همدلانه) و نیز مؤلفه‌های بومی در داستان‌های مورد مطالعه در دو عنوان کلی (تفکر فعال و هنجارهای اجتماعی) با کاربست برنامه فیک و رویکردی توصیفی-تحلیلی بررسی کرده و داده‌های مورد مطالعه این پژوهش با استنباط آماری و با ابزار SPSS (ver.16) و (T-Test) تجزیه آماری شده و نتایج هر یک از مؤلفه‌ها به صورت گزارش توصیفی ارائه شده‌است.

۲.۱ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های ارزشمندی درباره تأثیر قصه‌گویی بر رشد تفکر فلسفی در کودک و نوجوان صورت گرفته‌است، اما بر اساس یافته‌های پژوهشی، مقاله‌ای با موضوع تحلیل

کارکردهای تفکر مراقبتی در رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده با تکیه بر نظریه متیو لیپمن (مطالعه موردی: داستان‌های با موضوع پایداری، گروه سنی «د» و «ه») دیده نشد. پژوهش‌هایی که بر روی آثار گروه نوجوان حسن‌زاده انجام شده که کانون نگاه این پژوهش است: کریم بخش ساحلی و رنجبر (۱۳۹۶) در بررسی فرایند اقلیم‌گویی و اقلیم‌نویسی رمان هستی به این نتیجه رسیده‌اند که حسن‌زاده تصاویری ملموس از خصوصیات اخلاقی و رفتاری شخصیت‌های داستان را با کاربرد مناسب عناصر داستان‌نویسی در لایه‌های متن ایجاد کرده‌است. فرایند انعکاس اقلیم در این رمان، هسته مرکزی مسأله این مقاله است. جمالی و بردبار (۱۳۹۶) در مقاله نوجوان و لذت‌های خواندن با تحلیل رمان هستی اثر فرهاد حسن‌زاده با تکیه بر آرای نودلמן و رایمر دریافته‌اند که حسن‌زاده با درک دنیای پیچیده نوجوان و انتخاب هوشمندانه راوی، ماجراجویی دختر، تصویرسازی‌های دقیق و ملموس و به کارگیری لحن و زبان ساده و طنز در فضایی پر کشمکش و تعلیق و پایانی باز، توانسته متنی لذت‌بخش و شگفت‌آفرین را برای مخاطب نوجوان بیافریند. روحی‌فر و تاج‌بخش (۱۳۹۷) در بررسی حاصل از پژوهش مقایسه طنزآفرینی‌های فرهاد حسن‌زاده و جیمز پترسون نشان داده‌اند که مؤلفه‌های تشبیه مضحک، کوچک‌سازی و تلفظ غلط کلمات در کتاب حسن‌زاده بیشترین بسامد دارد و در کتاب «من جوکم» پترسون، مؤلفه‌های تناقض و غافلگیری و ارتباط دادن در موضوع بی‌ربط، بیشترین بسامد دارد که در کتاب «هستی» از آن استفاده نشده‌است، اما در مقابل حسن‌زاده از تکنیک‌های زبانی با کلمات و ایجاد طنز کلامی استفاده کرده‌است. به دلیل تفاوت فرهنگی دو نویسنده مشخص گردید، فرهاد حسن‌زاده به دلیل زندگی و رشد در فرهنگ ایرانی، بیش‌تر از موقعیت‌های خنده‌آور و تحقیر دیگران به دلیل شخصیت‌های مضحکی که دارند، بهره برده، اما در مقابل پترسون از موقعیت شخصی و درونیات فکاهی بیشترین استفاده کرده‌است. آورند و همکاران (۱۳۹۷) در بررسی سبک‌شناسی لایه‌ای رمان هستی از فرهاد حسن‌زاده نشان داده‌اند که برخی متغیرهای سبکی در متن وجود دارد که منجر به کشف جهان‌بینی و تبیین مسائل اجتماعی روز مثل جنگ، فقر و ... در متن می‌شود. از طرفی به کارگیری جملات با توجه به مخاطب‌شناسی، باعث استقبال مخاطب نوجوان از این رمان و موفقیت وی در عرصه بین‌المللی شده‌است. رضایی و نجفی بهزادی (۱۳۹۹)، در بررسی تطبیقی مهارت‌های زندگی در رمان نوجوانان ارایش کستتر و فرهاد حسن‌زاده (مطالعه موردی: رمان‌های کلاس پرنده و خواهران غریب از ارایش کستتر؛ رمان‌های هستی و زیبا صدایم کن از فرهاد حسن‌زاده)

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۵۱

نشان داده‌اند که مهارت همدلی نسبت به دیگر مهارت‌ها کاربرد بیش‌تری در آثار حسن‌زاده و کستتر دارد. مهارت‌های نظیر تفکر انتقادی، تفکر خلاق و مهارت حل مسأله بسامد کمتری داشته‌اند. مهارت‌های زندگی در آثار فرهاد حسن‌زاده در مقایسه با ارایش کستتر بسامد بیش‌تری دارند. جوکاری و حسام‌پور (۱۳۹۹) در نشانه‌شناسی اجتماعی بر ساخت سوژه در رمان «هستی» از فرهاد حسن‌زاده نشان داده‌اند که قدرت در این رمان، کنشی تعاملی است که منجر به شکل‌گیری سوژه زن مقاومت‌پیشه در گذر از نوجوانی به جوانی شده‌است.

۳.۱ ضرورت و اهمیت پژوهش و پرسش‌های آن

آموزش فلسفه از طریق رمان‌خوانی، قدرت درک مسائل پیش‌رو و پرورش اخلاقیات را در نوجوان افزایش می‌دهد و سبب می‌شود که فکروورزی، پرسشگری، حیرت و شگفتی در مقابل رخدادهای داستان و در ضمن آن تحمل نوجوان بهبود یابد. متناسب با اهمیت داستان به عنوان ابزار فکروورزی و نیز تلاش صاحب‌نظران برنامه‌فبک برای بومی‌سازی این نظریه با ارزش‌های جامعه خود، این پژوهش در نظر دارد دریافتی دقیق از بازتاب تفکر مراقبتی با توجه به فرهنگ بومی، هنجارهای پایداری و تاب‌آوری و قداست ارزش‌های آن در رمان‌های گروه سنی (د. ه) فرهاد حسن‌زاده که با موضوع جنگ تحمیلی و دفاع مقدس نوشته‌شده، ارائه دهد تا شناخت بهتری از محتوای آموزشی رمان‌های گروه نوجوان از منظر برنامه فلسفه برای کودک و نوجوان و انتقال ارزش‌ها، هنجارها و تفکر فعال در آن‌ها فراهم گردد. پژوهش پیش‌روی به دنبال پاسخگویی به این سؤالات است: ۱. آیا رمان‌های با موضوع مقاومت و جنگ تحمیلی فرهاد حسن‌زاده، می‌توانند در فکروورزی مراقبتی مبنی بر ارزش‌گذاری، شناخت عاطفی، بازتاب هنجارها و تحریک تفکر فعال در نوجوان خواننده سهمی داشته‌باشند؟ ۲. کفایت و بسندگی تفکر مراقبتی رمان‌های مورد مطالعه در انتقال ارزش‌ها، هنجارها، خودآگاهی و تفکر فعال چگونه است؟

۲. بررسی موضوع

۱.۲ مبانی نظری

لیپمن، (۲۰۰۳: ۱۳)، به دلیل پرسأله بودن جهان، حلقه کاندوکا و فلسفی را در بین کودکان و نوجوانان لازم می‌داند و راه غلبه بر آشفتگی و پیچیدگی جهان موجود را گفت‌وگو می‌داند. همچنین، صاحب نظران تعلیم و تربیت بر این باورند که اندیشه‌ورزی و آشنا نمودن کودکان با مهارت‌های فکری، می‌تواند افزون بر جامعه‌پذیری و کسب مهارت‌های درست تفکر، کودکان را برای رویارویی منطقی با چالش‌های پیش‌روی آنان آماده نماید (ماهرزاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۶). دیدگاه لیپمن تنها از منظر این‌که وی پیشگام جریان راه‌اندازی فلسفه برای کودکان است، مهم نیست بلکه وی برای نخستین بار به مقولات فلسفی، تفکر مسؤولانه را افزود و با این افزودن، دیدگاه و رنگ فلسفه را به سوی اخلاق هدایت کرد. برای لیپمن توجه به احساسات، هیجانات و عواطف به قدری حائز اهمیت است که یکی از فصول آخرین کتابش را به بررسی رابطه عواطف با شناخت اختصاص داده‌است. او نحوه تأثیر عواطف بر تفکر را نشان می‌دهد و معتقد است که تفکر باید به نوعی حول محور عواطف رشد کند. این اندیشه او را به بسط تفکر و قائل شدن به نوع سوم آن، یعنی تفکر مراقبتی (مسؤولانه) رهنمون می‌شود (Tran, 2003)، نقل از عظمت‌مدار فرد و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۸).

فلسفه برای کودکان، این هدف را با درگیر ساختن بچه‌ها در فرایند پژوهشی و اخلاقی مستمری که انجام می‌دهند ظرفیت‌های کودکان را تقویت می‌کند تا جنبه‌های اخلاقی تجربه‌شان را بازشناسند، با دقت بیندیشند و احساس کنند، جایگزین‌های معقول را در نظر بگیرند و عادات فکری، ارزشی و رفتاری خود را اصلاح کنند (مان گریگوری و همکاران، ۲۰۰۸، نقل از ناجی، ۱۳۹۶، ج ۲: ۱۵۳-۱۵۲). فلسفه برای کودکان یا همان فبک، نوعی تعلیم و تربیت است که روش‌ها و محتوای فلسفی و ایده‌های عمل‌گرایانه «اجتماع پژوهشی» را به منظور کسب مهارت‌های تفکر، مهارت‌های اجتماعی و دیدگاه‌های لازم برای شهروند دموکراتیک تلفیق می‌کند. این برنامه درصدد است به کودکان که شهروندان و دانشمندان فردا هستند، یاد دهد که تا حد امکان، خودشان برای خود فکر کنند و تصمیم بگیرند (ناجی، ۱۳۹۶، ج ۱: ۴۱).

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۵۳

اهداف برنامه فبک متوجه سنین کودکی تا آغاز نوجوانی و شامل این موارد است: ۱. بهبود توانایی تعقل (Improvement of Reasoning Ability)، ۲. پرورش خلاقیت (Development of Creativity)، ۳. رشد فردی و میان‌فردی (Personal and Interpersonal Growth)، ۴. پرورش و درک اخلاقی (Development of Ethical Understanding)، ۵. پرورش توانایی مفهوم‌یابی در تجربه (Development of the Ability to Find Meaning in Experience) (لیپمن، ۱۹۸۰، به نقل از قائدی، ۱۳۸۸: ۸۹). این اهداف، از ۳ سال تا ۱۸ سال متفاوت است. در دوره نوجوانی، تأکید این برنامه بر روی تخصصی‌ساختن اولیه فلسفه در حوزه‌های کاوشگری اخلاقی، هنرهای زبانی و مطالعات اجتماعی، عملکرد قانون، ماهیت بروکراسی، آزادی فردی، متافیزیک، زیبایی‌شناسی و منطق است (لیپمن، ۱۹۸۳، نقل از قائدی، ۱۳۸۸: ۹۲-۹۱).

بنا بر نظر لیپمن، اهداف برنامه فلسفه برای کودکان شامل تفکر خلاق (thinking creative)، پرورش تفکر انتقادی (thinking creatal)، تفکر مسئولانه (thinking caring) و پرورش ارزش‌های اخلاقی، آموزش ارزش‌های هنری و نیز رشد فردی و میان‌فردی است. تفکر مراقبتی (مسئولانه) نه تنها مهارت اندیشیدن و حل بحران به کودک می‌آموزد، ارزش‌های عاطفی و مبانی اخلاقی را نیز آموزش می‌دهد و از نهادینه‌شدن بی‌اخلاقی و بروز مسائلی که مناسب شأن انسانی نیست، جلوگیری می‌کند. این نوع تفکر «شامل تفکر ارزش‌گذار، عاطفی، فعال، هنجاری و همدلانه است. (نک: Lipman, 2003: 247-246). تفکر مراقبتی، اندیشه‌ای است که به ارزش‌های پنهان در تمام امور می‌پردازد و به چرایی ارزشمندی یک امر و تأثیر این ارزش‌ها در قضاوت و تصمیمات اخلاقی انسان‌ها اهمیت می‌دهد (هدایتی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۳). آنچه که لیپمن برای رشد فکروورزی نوجوان از داستان فلسفی نوجوان انتظار دارد، بیشتر تقویت مهارت اجتماعی و یادگیری ارزش و هنجار اخلاقی است. لیپمن، (۱۳۸۸: ۱۵۸)، در مورد الگوی برنامه فبک برای نوجوان با توجه به کتب طراحی شده می‌گوید:

بر آن بوده‌ام که الگویی جدید و مبتنی بر تفکر در تعلیم و تربیت ارائه دهم، الگویی که مفاهیم محوری و انسجام‌بخش آن، خردمندی یا معقولیت (مربوط به ویژگی فردی) و دموکراسی (مربوط به ویژگی اجتماعی) باشد. در این الگو فقط بر اهمیت تفکر انتقادی تأکید نمی‌شود، بلکه به تفکر خلاقانه و تفکر توأم با علاقه نیز اهمیت داده می‌شود و هر سه

۱۵۴ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

نوع تفکر ضروری‌اند. لیپمن، در رویکرد فلسفی به اخلاق به کاوشگری اخلاقی تأکید می‌کند که به کمک آن، کودک داورهای صحیح اخلاقی را درک می‌کند و ارزش‌های ناب از جمله نگرش‌های اخلاقی با اندیشه و کاوشگری به بهترین شکل خلق و آزموده می‌شوند. آنچه در کاوشگری فلسفی اهمیت دارد، این است که کودکان بتوانند به پرسش‌های نظیر چرا باید خوب باشیم یا کار خوب انجام دهیم؟ پاسخ دهند. این وظیفه‌ای است که جامعه کاوشگر از طریق گفت‌و شنود و کاوش فلسفی بر عهده دارد (لیپمن (۱۹۸۰)، نقل از مرعشی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴).

تفکر مراقبتی، اساس اداره یک زندگی است و پیش از لیپمن، نیز کلید ارزشیابی و تصمیمات اخلاقی و مهارت‌های اجتماعی بوده‌است، اما اهمیت الگوی لیپمن، جایی مشخص می‌شود که وی نهاده‌کردن این ارزش را در مهمترین برهه زندگی، یعنی کودکی تا نوجوانی می‌داند. در تفکر مراقبتی، تفکر انتقادی و خلاق نیز دست‌اندر کار چرایی و حل بحران می‌شوند. «رشد اخلاقی زمانی صورت می‌گیرد که کنترل اخلاقی از حالت بیرونی به حالت درونی برسد» (حقیقت و مزیدی، ۱۳۸۷، نقل از کریمی، ۱۳۹۴: ۷۱). تفکر مراقبتی، آن که لیپمن، توصیف می‌کند، دارای پنج جنبه است (۲۰۰۳، نقل از هدایتی و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۴): ۱. تفکر مبتنی بر ارزش‌گذاری ... چه چیز برای شما ارزش دارد؟ ۲. تفکر عاطفی ... شما چه احساسی دارید؟ ۳. تفکر هنجار ... واقعیت چیست و در مقابل آن ایده‌آل چیست؟ ۴. تفکر فعال ... من چه اقدامی می‌توانم انجام دهم ۵. تفکر همدلانه ... چگونه می‌توانم عواطف و احساسات دیگری را درک کنم. بر اساس این پنج جنبه از جنبه‌های تفکر مراقبتی، اهمیت پرورش این نوع از تفکر معلوم می‌شود.

۲.۲ مهارت‌های مراقبتی در رمان‌ها

۱.۲.۲ تفکر فعال و خودآگاهانه

مهمترین کارکرد ادبیات کودک و نوجوان، افزایش آگاهی و گسترش جهان‌بینی کودک و نوجوان و گسترش شناخت او درباره محیط اجتماعی و ضرورت‌های زندگی است» (گودرزی دهریزی، ۱۳۸۸: ۲۹۳). توانایی نوجوانان در تعامل با گفت‌وگوی شخصیت‌های داستان در داستان‌های فبک بازیافت خواهد شد؛ علت این است که در این داستان‌ها با نوع تفاوت افراد، صدمه‌های هیجانی و نوع توانایی این افراد در برخورد با مشکل و چگونگی

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۵۵

بازیافت هیجان‌ات آشنا می‌شوند و آگاهی و چگونگی حل مسأله را در حلقه کندوکاو یاد می‌گیرد. این خودآگاهی ذهن نوجوان را تقویت خواهد کرد؛ چون به دانشی رسیده‌است که حاصل برخورد آرا و بحث خود، دوستان و معلم وی است و به درک بهتر تفاوت‌ها و چگونگی بهره‌وری از آن‌ها خواهد رسید. «رشد خودآگاهی پیش شرطی ضروری برای روابط اجتماعی و بین‌فردی مؤثر و همدلانه است. شناخت خود و آگاهی از مفهوم ذهنی خویش به عنوان یک شخص می‌تواند فرد را در رویارویی با مشکلات و مسائل زندگی یاری دهد» (فینکه، ۱۳۸۱: ۹۸). و برنامه فلسفه برای کودکان در پرورش مشارکت منظم و پرورش خودآگاهی فرد سهم قاطعی دارد. (بنگرید به هینز، ۲۰۰۲: ۱۱). پس استفاده درست و به موقع از تجارب، اطلاعات و توانمندی ذهنی در مقابله با بحران‌های زندگی، با استفاده از تفکر سازمان‌یافته و صحیح امکان‌پذیر است. نوجوان در تفکر فعال در برخورد با مسائل پیش‌روی به دنبال تحریک اندیشه و قوه تفکر خود است و نیز تسهیل‌گر رشد تفکر فعال باید پیوسته با طرح این سؤال: شما چه فکر می‌کنید؟ نوجوان را در رشد تفکر فعال یاری دهد؛ بنابر این، شگردهای فکروری فعال در داستان‌های مورد پژوهش با آموزش حل مسأله، اعتماد به نفس در فکروری، پشتکار و مهارت تصمیم‌گیری نشان داده شده‌است

۱.۱.۲.۲ آموزش حل مسأله

آموزش غیر مستقیم حل مسأله در داستان، از دستاوردهای اصلی برنامه فبک و مایه فکروری خودآگاهی است. یادگیری آموزش حل مسأله، باعث رشد فرایند شناختی در کودکان شده و شرایطی برای نوجوان فراهم می‌کند که بهترین راهکار را در شرایط دشوار بدون مشکل‌آفرینی و خطرناکی دنبال کند؛ در واقع، یادگیری حل مسئله، یکی از شایستگی‌های اجتماعی است که توانایی شخص در رسیدن به اهداف فردی و تعاملات اجتماعی، همزمان با حفظ رابطه مثبت با دیگران را سرعت می‌بخشد. شایستگی اجتماعی شامل مهارت‌های همچون تنظیم هیجان فردی، توانایی ارتباط و درک احساسات دیگران، توانایی حل مسئله، حل اختلاف‌های بین‌فردی و گسترش ارتباط مؤثر با همسالان است (خسروی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳). مهارت حل مسأله در رمان «هستی» به شیوه تفکر انتقادی (دیگر اصلاحی) در رفتار نوجوان مخاطب نهادینه می‌شود؛ چون بسیاری از کارهای شخصیت اصلی رمان (هستی) خطرآفرین است و نوجوان مخاطب را به پرسش و می‌دارد و با دآوری در مورد عواقب این کارها به مهارت حل مسأله و توانایی بر مهارت رفتار سر خود و

ارائه بهترین راهکار خواهد رسید. «هستی» شخصیت هنجارشکن داستان اگر چه در پی حل مسأله است، اما با توجه به گفت‌وگو و کارهایش، فکر نوجوان خواننده را متوجه می‌کند بسیاری از کارهای وی نادرست است و به کمک قضاوت و بازنگری این رفتارها، هیجانات نوجوان مخاطب نیز تعادل می‌یابد. از این رو، به شیوه غیر مستقیم به درک ارزش‌های فرهنگی جوامع پی می‌برد و به شیوه تفکر انتقادی هرگز این راهکار را برای دفع مشکلات احتمالی آینده دنبال نخواهد کرد چون به شایستگی اجتماعی و مهار هیجان فردی می‌رسد و با شنیدن نظرات و تفکر در حلقه کندوکاو و هدایت تسهیل‌گر به تفکر فعال حل مسأله می‌رسد. بردن موتور به تنهایی آن هم بدون خبر والدین، از آن رفتارهایی است که بدون مقدمه‌چینی و نادیدن خطرات احتمالی راه ماهشهر تا آبادان است که نیازمند داوری صحیح است و از منظر این رفتار، خود آگاهی نوجوان تقویت می‌شود. این قسمت از داستان با طرح سؤال آیا این عملکرد هستی درست است یا خیر؟ برای پاسخ، دلیل بیاورید. ذکر پرسش‌های گوناگون و تفکر و ارائه پاسخ‌ها و در نهایت به چالش‌کشاندن پاسخ‌دهندگان نوعی توانایی حل مسأله است و نوجوان خواننده/ شنونده به درک اقدام درست و تفکر فعال در برخورد با مشکلات احتمالی پیش‌روی آینده می‌رسد (نک: حسن‌زاده، ۱۳۹۸ الف: ۱۷۸-۱۸۲). نمود آموزش مهارت حل مسئله رمان «هستی» در صفحات: ۲۸، ۶۰-۵۹، ۶۸، ۷۹-۷۸، ۱۱۵، ۱۲۶-۱۲۵، ۱۲۹-۱۲۸ و ۱۶۳-۱۶۲، ۱۸۲-۱۷۸؛ در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۱۷-۱۶، ۳۵، ۱۶۳-۱۶۲، ۱۷۰-۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۸۲، ۱۸۷-۱۸۶، ۱۹۲ و رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»: ۲۳، ۹۶، ۱۶۵ و ۲۰۴ است. آموزش حل مسأله، بیشترین بسامد را در میان زیرگروه خودآگاهی دارد، چنانکه رمان‌های «هستی و آهنگی برای چهارشنبه‌ها» هر یک ۴۱٪ و «عقرب‌های کشتی بمبک» ۱۸٪ فراوانی دارند. عملکرد نادرست شخصیت‌های داستان، تفکر منطقی نوجوان خواننده/ شنونده را تحریک می‌کند و به روش دیگر اصلاحی، آن را داوری و برای حل بحران احتمالی این رخدادها به راهکاری درست می‌اندیشد.

۲.۱.۲.۲ اعتماد به نفس

«وظیفه داستان، رساندن خواننده دردمند است به ریشه درد، به کجایی درد، چرایی درد، راه‌های درمان» (ابراهیمی، ۱۳۷۷: ۵۸). حسن‌زاده با تمرکز بر «خلو»، شخصیت اصلی داستان «عقرب‌های کشتی بمبک»، به بیان دغدغه‌ها و اندیشه حاکم بر جامعه می‌پردازد. وی

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۵۷

هرگز زندگی واقعی را از یاد نمی‌برد و گفتار و اعمال شخصیت‌های داستان نیز بیان رفتار مثبت و منفی زندگی آدم‌های فلاکت‌زده و مصیبت‌دیده جنگ است و این نکته می‌تواند در علاقه‌مند کردن نوجوان به پرسش مفید باشد، چون در زندگی واقعی، دوره‌هایی یافت می‌شود که مشکلات غالبند و نوجوان نیازمند کسب تجربه برای مقابله با این گونه رخدادها می‌شود. مشابه و تقویت ایمان به توانایی خویش است؛ زیرا ایمان به توانایی و اعتماد به نفس، با مشاهده عملکرد دیگران، تقویت می‌شود (بنگرید به حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ب: ۹۹-۹۸).

احساس کارآمدی بالا، باعث شده است که «هستی» به کفایت‌ها و شایستگی‌های خود با وجود داشتن پدری ترسو و سرزنش‌گر پی ببرد. اطمینان از این ظرفیت باعث شده که به طور دائم احساس کاردانی در کارهای سخت در وی زنده باشد. احساس توانایی و بازیابی توان خفته شده جنس مؤنث به عنوان بازتاب نگرش و هنجار کلیشه‌ای جامعه، محور اصلی تفکر مراقبتی داستان است که بر محور مبارزه با دشمن بعثی است و نوجوان مخاطب ضمن همراهی با شخصیت اصلی داستان و همذات‌پنداری با وی، تفکر پذیرفتن ننگ سلطه دشمن را نمی‌پذیرد و چنانچه ذات وی به دلیل غلبه ترس و عوامل دیگر ترسو باشد، با شگردهای تفکر انتقادی به کمک کندوکاو در گفت‌وگوی قوت‌برانگیز شخصیت‌های شجاع داستان (هستی، دایی و خاله هستی، برادر دوستش) و شنیدن نظرات دیگران در حلقه گفتگو، اصلاح خواهد شد؛ زیرا «کودکان در حلقه کندوکاو از آزادی (عمل، نظر و بیان) برخوردار بوده و زمینه برای انعطاف‌پذیری در تفکر فراهم است و میزان بالایی از اعتماد وجود دارد، (نادری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۲). و تسهیل‌گر، پیوسته ذهن نوجوان خواننده/شنونده را با تفکر فعال به چالش می‌کشد.

حسن‌زاده، با نوعی هنجارشکنی اجتماعی و انتخاب جنس مؤنث برای مبارزه، خواهان تغییر در نگرش، مبارزه همگانی علیه دشمن، اصلاح نگرش نوجوان ترسو و خود اتهامی این افراد به واسطه رفتار جسورانه هستی است. پیامد احساس ناکارآمدی و ترس و عدم قابلیت اجتماعی که در کودکی دامن‌گیر پدر هستی شده در بزرگسالی نهادینه شده است. فایده طرح سؤال تسهیل‌گر در این قسمت، رشد تفکر فعال عزت نفس و خودباوری نوجوان است، زیرا این دو از مبانی تفکر هستند و کسی که خودباور نباشد، نمی‌تواند بیندیشد و از توانمندی شناختی خود بهره ببرد. نوجوان مخاطب به کمک تفکر فعال در

۱۵۸ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

می‌یابد که می‌تواند کاری انجام دهد که جریان پیش‌روی را تغییر دهد؛ نظیر کاری که هستی در جریان داستان انجام داده‌است (نک: حسن‌زاده، ۱۳۹۸ الف: ۲۱۲-۲۱۱).

شخصیت‌های رمان‌های مورد مطالعه این پژوهش هرچند فقیر و ضعیف هستند، اما نوجوان مخاطب در جریان داستان متوجه توانایی انجام کارهای بزرگ آن‌ها می‌شود. و این پیام داستان، تقویت خودکارآمدی را در نوجوان خواننده/شنونده به دنبال دارد. رمان «هستی» و «عقرب‌های کشتی بمبک» بسامد فراوانی اعتماد به نفس را به‌طور مساوی دارند. نمود این مهارت در رمان «هستی» در صفحات: ۸۵-۸۴، ۱۴۹-۱۴۸ و ۲۱۲-۲۱۱؛ در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۱۰۲، ۱۳۴ و ۱۴۵ است. شخصیت اصلی رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» از لحاظ اعتماد به نفس عملکرد ضعیفی دارد و نتیجه این کمبود به شرایط محیط فرهنگی شخصیت بر می‌گردد؛ زیرا رشد اعتماد به نفس با فرهنگ و محیط ارتباط مستقیم دارد؛ اعتماد به نفس را می‌توان در گفت‌وگوی کشدار بین نوجوان و وادارکردن هریک به داوری تقویت کرد.

۳.۱.۲.۲ پشتکار

افراد سخت‌کوش از لحاظ شخصیت، تعهد بیشتری نسبت به دیگران دارند، زیرا بر اوضاع تنشی مسلط هستند و در مقابل محدودیت نمی‌بازند، بلکه آن را فرصتی برای تحول و پیشرفت فرض می‌کنند. سرسختی نشانه رشد استقلال و فکورریزی فعال خودآگاهی فرد است و نوجوان مخاطب در پس داستان «هستی» متوجه این مهارت می‌شود؛ زیرا پشتکار در اثبات نظر با ارائه دلیل، معنای اصلی بیشتر رخدادهای این داستان است. نویسنده از داستان «زال و سیمرغ» برای پیش‌بردن «هستی» به اهدافش سخن می‌گوید، تفکر منطقی، نوجوان مخاطب را به طرح پرسش‌های گوناگون در مورد زال و پر سیمرغ و ارتباط دو سویه آن به داستان می‌کشاند و ضمن این که تجارب نوجوانان را در داستان زال و سیمرغ داوری می‌کند، راه مهارت پشتکار در ادامه ماجرای داستان به عمل نیز می‌رسد؛ زیرا جریان داستان، پرسش‌انگیزی ذهن را در نوجوان مخاطب بیدار می‌کند و مدام با این فکر که من نیز چه کاری می‌توانم برای اجرای بهتر کارها انجام دهم، ذهن را به چالش و خود را به پایداری در انجام کار فرا می‌خواند (نک: حسن‌زاده، ۱۳۹۸ الف: ۱۷۱).

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۵۹

سرسختی فرصتی مقاومتی است که در مقابل حوادث تنشی زندگی رخ می‌دهد. شخصیت اصلی رمان «هستی» با رفتاری جسورانه با تضاد فکری جامعه مبارزه می‌کند و به مخاطب یاد می‌دهد که راه رسیدن به هدف، پشتکار در انجام خواسته‌ها به کمک تفکر فعال و بهینه است:

بابا گفت: «هستی! گفتم: بله. گفت: باز هم فوتبال بازی می‌کنی؟ گفتم: معلومه که بازی می‌کنم. آمپرش بالا رفت و نشست تو رختخوابش بله؟! بی‌خود کردی ادبار! آگه یه بار دیگه پات به توپ بخوره قلمش می‌کنم. مامان گفت: هیس... یواش تر. گفتم: یعنی می‌گی تو مدرسه زنگ ورزش چی کار کنی؟ گفت: مگه دخترا هم زنگ ورزش دارن؟ گفتم: معلومه که دارن. مگه دخترا آدم نیستند؟ بی‌انصاف گفت: نه که نیستن. دخترا باید برن دنبال گلدوزی و خیاطی و آشپزی و نخود لوبیاشونه پاک کنن. مگه ننه خدا بیامرز مو فوتبال بازی می‌کرد؟» (حسن‌زاده، ۱۳۹۸ الف: ۲۰).

شخصیت‌های پویای رمان «عقرب‌های کشتی بمبک» برای استمرار زندگی در دل بحران با تلاش ساخته و بزرگ می‌شوند. اگر چه بیشتر مواقع به بن بست ناامیدی می‌رسند، اما گرفتاری ناشی از جنگ، ناامیدی، اضطراب آن‌ها را به تلاش وادار می‌کند و برای رهایی از بند شرایط زمان و مکان تلاش می‌کنند (نک: حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ب: ۱۵۵-۱۵۰). این تلاش‌ها، ذهن نوجوانان حلقه‌کندوکاو را برای افزایش مهارت‌های اجتماعی و به چالش کشیدن توانایی خود تقویت می‌کند.

پشتکار در کار، عملکرد ضعیفی در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» دارد. روند حرکت داستان به گونه‌ای است که حس حساسیت به متن و ارائه راهکار و اندیشه درست را در نوجوان مخاطب تحریک می‌کند و همین تمرین باعث تقویت تفکر فعال و رشد پویایی اندیشه و عمل برای مقابله با مشکل احتمالی آینده نوجوان است. رمان «هستی» ۸۰٪ و «عقرب‌های کشتی بمبک» ۲۰٪ حجم فراوانی پشتکار در کار دارند. نمود این فراوانی در رمان «هستی» در صفحات: ۲۰، ۶۰-۵۹، ۱۷۱ و ۲۱۱ و در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۶۵ و ۱۸۴ دیده می‌شود.

۴.۱.۲.۲ مهارت تصمیم‌گیری

تصمیم‌گیری درست در بحران، مهارتی است که در ضمن خودآگاهی رخ می‌دهد؛ «انتخاب یک راه از میان راه‌های گوناگون زندگی است» (طارمیان، ۱۳۸۳: ۶۶). و سبب تحمل فشار روانی ناشی از تصمیم بر سر دو راهی است. آیا داستان فیک می‌تواند در تقویت این مهارت در نوجوان امروزی سهمی داشته‌باشد؟ اگر پاسخ مثبت است، چگونه؟ «فرهان» شخصیت اصلی رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» در کنترل هیجان نقص دارد و برای رسیدن به اهداف و مبارزه با هیجانات منفی دست به ابتکار نمی‌زند و این جریان حس حساسیت به متن را در مخاطب بیدار می‌کند و درس آموزش غیرمستقیم برای مخاطب در کنترل و برخورد با اتفاقات پیش‌روی زندگی ارائه می‌دهد. این قسمت، آموزش تفکر مراقبتی یک داستان محسوب می‌شود، اما پاسخ به این نوع از تفکر محدود نمی‌شود، بلکه نابلدی شخصیت اصلی داستان، تصمیم نادرست وی در شهری غریب، حس دیگراصلاحی را در نوجوان مخاطب برمی‌انگیزد؛ چون «اجتماع پژوهشی به بچه‌ها اجازه می‌دهد تا سطح اکتشافات و بحث و گفتگوی منطقی را مورد توجه قرار دهند؛ به خاطر این که پرسشگری در فلسفه هرگز پایانی ندارد» (تویتر ۲۰۰۵)، نقل از هدایتی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۹). در ادامه گفتگو، برای رهایی شخصیت بحران‌دیده داستان، مهارت حل مسأله و تلاش برای تصمیم بهتر نیز در نوجوان مخاطب فعال می‌شود و همین تعامل، سبب ثبت یک تجربه در ناخودآگاه نوجوان برای حل بحران احتمالی آینده است:

خانواده‌ای شال و کلاه کرده‌بودند که بروند بیرون. ... سر و صدای‌شان توی پله می‌پیچید. بهترین موقعیت بود، دنبال‌شان راه افتاد و جلوی دفتر از لابه‌لای‌شان رد شد؛ طوری که مسافرخانه‌چی او را نبیند؛ سریع دوچرخه را از گوشه تاریک زیر پله برداشت و زد به خیابان (حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ج: ۱۶۲).

مهارت تصمیم‌گیری درستی که بر اساس تفکر منطقی صورت گرفته‌باشد، در فضای رمان‌های پژوهش به ندرت دیده می‌شود اما همین تصمیمات احساسی و دور از پرورش روحیه انتقادی، تفکر فعال نوجوان مخاطب را تحریک و داوری درست در تصمیمات را در حلقه کندوکاو پررنگ‌تر می‌کند و باعث رشد تجربه خودآگاهی در نوجوان می‌شود. فراوانی رمان‌های «هستی و آهنگی برای چهارشنبه‌ها» هریک ۴۰٪ و «عقرب‌های کشتی بمبک» ۲۰٪ است. نمود این مهارت در رمان «هستی» در صفحات: ۵۳، ۶۸، ۱۲۳-۱۲۲، ۱۳۹-۱۳۸،

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۶۱

۱۷۸-۱۷۸ و ۱۸۲-۱۸۱؛ در «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»: ۵۹، ۷۴-۷۵، ۸۹، ۹۰، ۱۶۳ و ۱۶۹ و در «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۹۹-۹۸، ۱۴۸، ۱۸۸-۱۸۷ است.

۲.۲.۲ ارزش‌گذاری اخلاقی و اجتماعی

مدارس امروز به دلیل تکیه بر آموزش عمومی دروس نظری و توجه به دانش کنکوری غالباً با آموزش نارسایی در ارزش و مهارت اجتماعی مواجه هستند. اگر به کودکان امروز مهارت قصه‌خوانی، فیلم و ... آموزش داده نشود، نیازها و حیطه‌های تکاملی کودکان امروز، این فعالان آینده با مشکلات روان‌شناسی اضطراب و درماندگی همراه خواهد بود. مهارت اجتماعی «شامل مهارت در تشخیص خصوصیات گروه، ارتباط‌گیری با گروه، گوش‌دادن، همدردی، در ارتباط غیرکلامی، در تشخیص احساس‌ها و کنترل خویش است» (اکبری، ۱۳۹۴: ۴۸). یک داستان فلسفی چگونه در رشد مهارت و ارزش‌های اخلاقی نوجوان سودمند است؟ «از نظر لیپمن (۱۹۸۰)، رویکرد فلسفی به اخلاق به کاوشگری اخلاقی تأکید می‌کند که به کمک جریان داستان، کودک داوری‌های صحیح اخلاقی را درک می‌کند و ارزش‌های ناب از جمله نگرش‌های اخلاقی، با اندیشه و کاوشگری، به بهترین شکل خلق و آزموده می‌شوند. فبک می‌تواند نگرش اخلاقی نوجوان مخاطب را غیر مستقیم و از طریق داستان‌خوانی در حلقه‌کندوکاو اصلاح و بهینه سازد. تمرکز نگارندگان در مؤلفه ارزش‌گذاری اخلاقی و اجتماعی بر نشان‌دادن شگرد حسن‌زاده در نهادینه‌سازی تفکر فعال برای کنترل پرخاشگری، رفتار خطرآفرین و ارزش آن، توجه به انعطاف‌پذیری در رفتار و سخن‌گفتن، هنجار شکیبایی در برابر بحران و از همه مهم‌تر پرورش تفکر همدلانه و تقویت احترام به دیگران در حلقه‌کندوکاو و محیط پیرامون است که به همین دلیل در عناوین زیر نشان داده شده است:

۱.۲.۲.۲ کنترل پرخاشگری

پرخاشگری، هیجانی منفی است که نمود آن در کودکی و نوجوانی در ذهن انسان نهادینه می‌شود. ممکن است بسیاری از رفتارهای خشونت‌آمیز با تقلید از رفتار دیگران و رسانه‌هایی باشد که مشوق کودکان به سوی گرایش به این رفتار باشد. داستان فلسفی، می‌تواند تعامل و صبر را در این کودکان و نوجوانان به روش گفت‌وگوی غیرمحسوس، ارائه مدل‌های صبور داستان و نشان‌دادن عاقبت بد انسان خشگمین در پیرنگ داستان نشان دهد؛

۱۶۲ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

زیرا خواننده با همانندسازی با شخصیت اصلی تا مدتی ممکن است خود خویش را فراموش کند. نمونه این رفتارها در شخصیت اصلی رمان‌های مورد مطالعه این پژوهش (هستی، فرهان، خلو، شکری و ممدو) کاملاً مشهود است. این شخصیت‌ها در کنترل مهارت پرخاشگری عملکرد ضعیفی دارند و دیگر اصلاحی و داوری نوجوان مخاطب را تحریک می‌کنند و به کمک تسهیل‌گر جریان کنترل خشم و تفکر فعال برای مقابله با هیجانات منفی در نوجوان تقویت می‌شود.

احساس تعارض و ستیزه‌جویی که خصیصه بارز دوره نوجوانی است در متن رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» کاملاً مشهود است؛ حرف‌ناشنوی و عدم مهار رفتار «فرهان»، باعث تعارض پدر و فرزند شده است و خواننده نوجوان به شیوه تفکر انتقادی به خطای درون خود و شخصیت اصلی پی برده و درمی‌یابد که دامن‌زدن به رفتارهای مستبدانه و مهار نکردن احساسات ناخویشاند، مانعی در پیشبرد اهداف وی است؛ پس مهار کردن خود، نکته فلسفی پنهان داستان است که نوجوان برای آرامش و پیشبردش باید از آن بهره‌گیرد. شخصیت «فرهان» در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» به واسطه محیط زندگی و گاهی ترس از پدر، دچار اختلال اضطراب است و نمود این اختلال در رفتار وی به صورت افسردگی، خشم و غم‌زدگی ظاهر می‌شود و گاهی با روش اجتناب و سکوت می‌خواهد از استرس و فشار روانی ناشی از ترس و اضطراب فرار کند. نوجوان مخاطب باید با داوری این قسمت از رفتار روان‌شناختی پدر «فرهان»، حس سازش یافتن با مشکلات، ریشه‌های خشم و کنترل شرایط محیط را در خود بیدار کند تا در آینده به سرانجامی این گونه گرفتار نشود (بنگرید به حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ج: ۴۴). نوجوان شنونده/ خواننده به کمک آموزش مهارت‌ها و راهبردهای تفکر در مواجهه با صحنه‌های مختلف اجتماعی به کار غیر اصولی دست نخواهد زد، زیرا جواب‌های مختلف سؤال‌های چیستی و چرایی رفتار نادرست پرخاشگری حلقه‌کن‌وکار، سد دفاعی را برای وی خلق می‌کند. درصد فراوانی کنترل پرخاشگری رمان‌های «هستی و آهنگی برای چهارشنبه‌ها» ۴۰٪ و «عقرب‌های کشتی بمبک» ۲۰٪ است. نمود این فراوانی در رمان «هستی» در صفحات: ۱۵۷، ۱۶۰ و ۱۶۸-۱۶۷؛ در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»: ۴۴، ۴۶ و ۶۶-۶۵ و در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۱۵۹، ۱۹۵ و ۱۹۶ دیده می‌شود.

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۶۳

۲.۲.۲.۲ مهارت همدلی و احترام به دیگران

کودک از طریق داستان و همراهی و همدلی با شخصیت آن می‌آموزد که چگونه رفتار کند، به‌خوبی با گرفتاری‌های مشابه در زندگی برخورد و احساسات دیگران را درک کند (نورتون، ۱۳۸۲: ۸۹). بازتاب نحوه برخورد درست با نظر دیگران، همسالان و محیط و نیز توانایی درک و پذیرش دیگران از مؤلفه‌های اصلی تفکر مراقبتی فبک است که کودک و نوجوان در حلقه کندوکاو به آن می‌رسد. شگرد مراقبتی همدلی عیناً در محیط داستان‌های حسن‌زاده نمود دارد که نمونه این شگرد، اعمال و رفتار «کیوان» در بیان همدلی است. وی از طبقه مرفه است، اما شرایط نابسامان زندگی «خلو» را برای درک و کمک به وی و از میان برداشتن فاصله طبقاتی در حلقه دوستی می‌پسندد. نوجوان خواننده نیز با حساسیت به متن و استدلال‌های گروه کندوکاو، غیر مستقیم با ارزش همدلی و احترام به شخصیت دیگران آشنا می‌شود، زیرا عواقب نیک همدلی در تحکیم دوستی و کاهش فشار روحی شخص مقابل سودمند است و نوجوان در می‌یابد که چگونه احساسات دیگران را برای همزیستی بهتر درک کند:

گفتم: ولی مو کشته و مرده‌ی ئی فیلمه‌ام، برا سینما رفتنم یاد ندارم از بووا و ننه‌ام اجازه گرفته باشم. گفت: می‌دونم. گفتم: زندگی ما و شما خیلی با فم فرق داره، می‌نه؟ گفت: فرق که داره، ولی مو زندگی شمایه بیشتر دوست دارم. گفتم: چه طور؟ گفت: بوی خوبی می‌ده. من که نمی‌فهمیدم بوی تریاک و سیگار و عرق کجاش خوب بود. پسره سوسول خواب‌نما شده بود (حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ج: ۱۴۳).

آموزش همدلی از طریق افزایش درک فرد از احساسات خود و دیگران، باعث افزایش پاسخ همدلانه در روابط بین‌فردی، تنظیم هیجان و ایجاد بازخورد مثبت برای فرد می‌شود (Riess, ۲۰۱۵: ۵۰). و عملکرد حسن‌زاده در نشان‌دادن مهارت همدلی در بین گروه همسالان درخور تحسین است و بازتاب این مهارت به رشد پرورش اخلاقی در نوجوانان مخاطب می‌انجامد. رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» ۶۴٪، «عقرب‌های کشتی بمبک» ۲۳٪ و «هستی» ۱۴٪ حجم فراوانی مهارت همدلی دارند. نمود این فراوانی در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» در صفحات: ۱۱، ۴۹، ۶۲-۶۱، ۶۵، ۶۹، ۷۱-۷۰، ۱۳۰، ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۸، ۱۷۶ و ۱۸۲؛ در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۲۱، ۶۷، ۱۶۷-۱۶۶، ۱۷۲ و ۱۸۲ و در رمان «هستی»: ۳۰، ۱۱۰، ۱۳۴، ۱۳۵ و ۱۹۵ است.

۱۶۴ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

۳.۲.۲.۲ شکیبایی و بردباری

بردباری در برابر سختی‌ها و پذیرش آن‌ها از پیامدهای درک حوادث یک داستان است که نویسنده ادبیات کودک و نوجوان ذهن مخاطبش را غیر مستقیم با آن درگیر می‌کند؛ علاوه بر این، ذهنیت کودک و نوجوان را در مواجهه با زندگی اجتماعی فعال می‌کند و معاشرت و زندگی اجتماعی را نیز تسهیل می‌بخشد. برآورده شدن تمام خواسته‌ها، از چالش‌های ذهنی نوجوانان امروز است که سبب می‌شود تا در معرض آسیب‌های مختلف قرار گیرند؛ «اگر فلسفه فقط برای این باشد که درباره برخی پرسش‌های پیچیده منطقی و غیره صحبت کنید و هیچ تأثیری در بهبود تفکر شما در خصوص پرسش‌های مهم زندگی روزمره‌تان نداشته باشد، خوانش چه فایده‌ای دارد؟» (راب، ۲۰۰۲: ۷، نقل از فخرایی، ۱۳۸۹: ۷۱). تفکر انتقادی در برش‌هایی از رمان‌های حسن‌زاده سبب اصلاح نگرش و دیدگاه اخلاقی نوجوان می‌شود و آستانه شکیبایی و پذیرش وی را بالا می‌برد. شخصیت «هستی» روحیه نافرمانی دارد، ولی در برخی جریان‌ها و سختی‌های زندگی همراه خانواده است و همین خصیصه اگر توسط تسهیل‌گر و به یاری گفتگو بازتر شود، نوجوان زیاده-خواه گروه تفکر پیشین خود را نقد، ارزیابی و اصلاح می‌کند و همین خوداصلاحی سبب تقویت رفتار بهینه وی می‌شود:

به مامان نگاه کردم که خیال کرده بود با نخ و سوزن می‌تواند کفش سرهم‌بندی کند. گفتم: حداقل از اون گوشواره‌ای که فروختن یه جفت کفش برام می‌خریدین.. کفش مامان را پوشیدم ... برایم گشاد بود، با این که بندش را سفت بستم، باز هم پایم لق می‌خورد و نمی‌توانستم مثل آدم راه بروم (حسن‌زاده، ۱۳۹۸ الف: ۱۳۹-۱۳۸).

فرایند توسعه تاب‌آوری در حقیقت فرایند زندگی است و همه مردم را بر آن می‌دارد تا بر بحران‌هایی که در طول زندگی پیش می‌آید، غلبه کنند (هندرسون، نان و میلستن، مایک ام: ۱۳۹۶: ۱۶). مسائل زیادی از زندگی «خلو»، شخصیت اصلی داستان در رمان «عقرب-های کشتی بمبک» آمده است؛ کودکی فقیر که پدرش او را به کار کردن وادار می‌کند، از عاطفه و نوازش مادر به دلیل فوت ایشان محروم است. پیامد فلسفی داستان این است که کودک مخاطبی که مشکلی این گونه دارد، با شخصیت اصلی داستان همانند می‌شود و در می‌یابد که در گرفتاری و مشکل تنها نیست و مشکلاتش را عمیق‌تر با تجزیه و تحلیل و همانندسازی تحلیل می‌کند (بنگرید به حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ب: ۵۷-۵۶).

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۶۵

«وظیفه ادبیات داستانی تخلیه فشارهای روانی مخاطبان اثر نیست، بلکه جهت عاطفی - منطقی دادن به این فشارهاست با در نظر گرفتن اصل ضرورت تحول و انقلاب» (ابراهیمی، ۱۳۷۷: ۵۸). نوجوان مخاطب ممکن است درگیر رفتار بی‌توجهی از طرف والدین باشد، صبر و تحمل وی با خوانش برش‌های از داستان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» و پی‌بردن به عواقب نادرست فرار «فرهان» از مسافرخانه افزایش می‌یابد و در پی حل بحران به تعامل در حلقه کندوکاو و نیز بدون تذکر دادن به فراشناخت می‌رسد؛ چون رشد اجتماعی فرد در هماهنگی و سازگاری فرد با جامعه معنا می‌یابد. بسیاری از مشکلات زندگی با کمک پذیرش درد تا حدی از مشکلات روحی می‌کاهد و دردپذیر را آماده غلبه بر مشکل می‌کند (بنگرید به حسن‌زاده، ۱۳۹۸: ج: ۱۴۸).

شخصیت‌های نوجوان رمان‌های فرهاد حسن‌زاده از دل بحران جنگ و آوارگی سر درمی‌آورند، نوجوان مخاطب را با صبر در مقابل رنج و مصیبت به بردباری و مقاومت دعوت می‌کنند و ذهن و روان آن‌ها را غیرمستقیم از بحران ناشکیبایی نجات می‌دهند. درصد فراوانی شکیبایی و بردباری در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» ۶۱٪، «عقرب‌های کشتی بمبک» ۲۶٪ و «هستی» ۱۳٪ است. نمود این فراوانی در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» در صفحات: ۲۱، ۵۱، ۶۰، ۸۳، ۸۷، ۱۰۶، ۱۳۹-۱۳۸، ۱۴۵، ۱۵۲، ۱۵۷-۱۵۶ و ۱۹۰؛ در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»: ۵۱، ۵۶-۵۷، ۸۱، ۱۲۰-۱۱۹، ۱۷۲ و ۱۹۵ و در رمان «هستی»: ۱۳۹-۱۳۸، ۱۷۲ و ۲۲۰ است.

۴.۲.۲.۲ انعطاف‌پذیری

توانایی و انعطاف‌پذیری نوجوان مخاطب با دیدن پیامد غیرمنطقی بودن شخصیت «فرهان» در داستان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» بیشتر می‌شود. نوجوانی که داستان را در فرایند تفکر مراقبتی مطالعه می‌کند، درمی‌یابد که بیشتر رخدادها نابسامان وقایع ناشی از نابسامانی شرایط فرهنگی و اجتماعی پیرامون زندگی شخصیت اصلی داستان و نیز لجاجت و افسارگسیختگی وی است؛ یعنی با دیدن نتایج نابسامان عواقب کارهای شخصیت اصلی توانایی یافته تا افکار و اعمالی که باعث عقب‌ماندگی و رنجش وی شده، کنار بگذارد و افکار خود را تغییر، تصحیح یا حذف کند، زیرا «آموزش نحوه اندیشیدن به کودکان، کانون مرکز نهضت جهانی فلسفه کودکان است؛ فلسفه‌ای که هدف آن پیشبرد اندیشیدن و یادگیری مهارت‌های کلامی است» (فیشر، ۱۳۸۹: ۲۳). حاصل کار این که اندوخته ذهنی

۱۶۶ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

نوجوان مخاطب به کمک حلقه کندوکاو پربار می‌شود و در بحران احتمالی از فکر تهذیب- شده برای حل بحران کمک می‌گیرد:

جابر رو به فرهان غریب: چرا ساز نمی‌زنی ... دوست ندارم بزمن، حتی آگه دست و پامه بندین به سیچه و قطار از روم رد بشه، نمی‌زنم که نمی‌زنم. جابر متعجب نگاهش کرد: خوشم باشه؟ چه غلط‌ها ... و چوب را در هوا تکان داد. فرزانه بین‌شان سد بست (حسن‌زاده، ۱۳۹۸ ج: ۱۲۸).

شخصیت‌های داستانی پژوهش پیش‌رو، در انعطاف‌پذیری، ضعیف جلوه می‌کنند و بیشتر بحران‌های روحی و اخلاقی شخصیت‌های داستان ناشی از ضعف این مهارت و درک‌نکردن این هنجار درونی است و نوجوان مخاطب مهارت انعطاف‌پذیری درست را برای سازگاری بهتر با محیط به‌شیوه داورى رفتار در ناخودآگاه خود به عنوان یک شگرد هنجاری می‌آموزد. نمود انعطاف‌پذیری در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک» در صفحه ۸۴ و در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»: ۱۲۸ است.

۵.۲.۲.۲ کنترل رفتار خطر آفرین

یکی از رفتارهای نادرست نوجوان، تمایل به تجربه سیگار کشیدن و رفتارهای پرخطر اعتیاد است؛ «میانگین سن شروع سیگار در ایران ۱۶/۶ سال بوده و بالاترین نسبت معتادان کشور (۴۵/۷ درصد) در فاصله ۱۷ تا ۲۲ سال مصرف مواد آغاز کرده‌اند» (زاده‌محمدی و احمدآبادی، ۱۳۸۷: ۸۹). نوجوانان اغلب به دلیل نداشتن نگرش اخلاقی مطلوب در معرض این آسیب و ضد ارزش اجتماعی قرار می‌گیرند. می‌توان زمینه تغییر نگرش را با شگردهای تفکر مراقبتی در نوجوان فراهم کرد. تأکید لیپمن (۱۹۸۰) بر منطق و کندوکاو، تجهیز کودکان به ابزارهایی است که بتوانند برای تحلیل موقعیت‌هایی که خود را در آن می‌یابند از آن بهره ببرند تا به نتایج درست و قابل اعتمادی برسند (بنگرید به کریمی، ۱۳۹۴: ۶۹). شخصیت اصلی داستان «عقرب‌های کشتی بمبک» به دلیل شرایط نادرست خانواده در دام سیگار کشیدن افتاده‌است. پیامد نادرست این رفتار به کمک داورى و حساسیت به متن در حلقه کندوکاو پررنگ نشان داده می‌شود و حیرت نوجوان خواننده / شنونده را در بستر همین رخداد نادرست داستان تحریک می‌کند و تجربه بهینه پرهیز از سیگار کشیدن در ذهن نوجوان خواننده / شنونده ثبت می‌شود: «فقط بوی تریاک را می‌شناختم که اتاق را برداشته-

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۶۷

بود و حس می‌کردم کم‌کم از این بو خوشم می‌آید و فکر می‌کردم، اگر یک شب نباشد، حالم گرفته می‌شود. بابا از گوشه چشم‌های قی گرفته‌اش نگاهم کرد، گفت: پشت دره انداختی؟» (حسن‌زاده، ۱۳۹۸: ۴۷). نمود کنترل رفتارهای خطرآفرین در رمان «عقرب-های کشتی بمبک» در صفحات: ۴۷، ۸۵ و ۱۱۵؛ در رمان «هستی»: ۱۶۳-۱۶۲ و در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»: ۳۳-۳۴ است.

۳. نتیجه‌گیری

رمان‌های فرهاد حسن‌زاده با موضوع دفاع مقدس در جنگ تحمیلی که مبتنی بر پایداری و مقاومت هستند، کفایت و بسندگی نسبی را در حلقه کندو کاو فلسفی دارند، زیرا در تحریک ذهن نوجوان شنونده/خواننده و پرورش تفکر نقادانه و خلاقانه که منتهی به کسب ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی است، عملکرد مناسبی دارند. هدف نویسنده در گفت‌وگوی قهرمانان نوجوان رمان‌ها، تعامل با مخاطب نوجوان و برانگیختن حس قضاوت در اوست و فرقی نمی‌کند این قضاوت در مورد خود و دوستان یا رفتار نادرست و همراه ترس و اضطراب شخصیت‌های داستان باشد. بیشتر گفت‌و شنود در راستای بیداری اذهان مخاطب برای آشنایی با تغییر رفتار در سن بلوغ و درک ارزش‌های اجتماعی و هنجارشناسی است، چنانکه هر سه رمان در آموزش تفکر فعال (مهارت حل مسأله، تقویت قوه قضاوت و داوری نوجوان) عملکرد درستی داشتند و ارزش مهارت حل مسأله به شیوه حساسیت به متن در حلقه کندوکاو مطرح و در ناخودآگاه ذهن نوجوان به‌طور صحیح ثبت می‌شود. خوانش این رمان‌ها در حلقه کندوکاو و برنامه تفکر و پژوهش، می‌تواند به تعامل عمیق نوجوانان درباره مسأله ارزش‌ها و مهارت‌های اجتماعی چالش‌برانگیز بینجامد. پایداری، شجاعت، نوع دوستی و امیدواری ارزش‌هایی اجتماعی و هنجار همدلانه‌ای هستند که هسته مرکزی رمان‌های مورد مطالعه این پژوهش است که در القای تفکر نقادانه و بازنمایی تکوین شخصیت مخاطب نوجوان تأثیر مثبت دارند، زیرا تفکر گروهی در مورد رفتار شخصیت‌های داستان، تجربه و فرصت به اشتراک گذاشتن افکار را برای نوجوان شنونده / خواننده فراهم می‌کند و همین تعامل، باعث تحریک ذهنی برای قضاوت راستین و بازننگری اندیشه قبلی می‌شود؛ ارزش‌گذاری را تسهیل می‌بخشد و جست‌وجوی معنا و درک ارزش-های بومی، حس همدلی، درک واقعیت‌ها و چگونگی رسیدن به ایده‌آل را سرعت می‌

۱۶۸ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

بخشد. در میان مؤلفه تفکر فعال، آموزش حل مسأله با ۲۰/۷۵ و مهارت تصمیم‌گیری با ۱۵/۱۴ و در میان مؤلفه‌های ارزشی و هنجارهای بومی و تفکر همدلانه، تقویت همدلی و احترام به دیگران با ۲۰/۷۵ و صبر و بردباری با ۱۸/۸۶ بیشترین کارکرد تفکر مراقبتی را در حلقه کندوکاو نوجوان دارند. هر یک از جدول‌ها و اشکال، بیانگر سهم فراوانی و درصد هر یک از رمان‌های پژوهش در تقویت فکوروری مراقبتی است. نتایج آزمون (T Test) دوطرفه نشان می‌دهد که مؤلفه‌های تفکر مراقبتی و فعال در دو رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» و «هستی» اختلاف معنی‌داری ندارند، اما این اختلاف در «عقرب‌های کشتی بمبک» و «آهنگی برای چهارشنبه‌ها» و نیز در «عقرب‌های کشتی بمبک» و «هستی» وجود دارد که نمودار درصد مؤلفه‌ها برای هر یک از رمان‌ها به طور جداگانه در شکل‌های شماره ۱ تا ۳ ارائه شده است و هر یک از اشکال، میزان کفایت و بسندگی فلسفه مراقبتی داستان‌های گروه سنی (د. ه. ه) فرهاد حسن‌زاده را نشان می‌دهد. همچنین میزان موفقیت نویسنده در اهداف کلی برنامه مراقبتی فبک، زمینه‌سازی رشد مؤلفه همدلانه و احترام متقابل به دیگران، تاب-آوری، تفکر ارزشی پشتکار و مقاومت و تفکر فعال حس اعتماد به نفس را در نوجوانان شنونده/ خواننده به تصویر کشیده است.

جدول ۱. مقادیر مؤلفه‌های مورد بررسی و علائم اختصاری مورد استفاده در شکل‌ها (بسامد تفکر مراقبتی در رمان‌های مورد مطالعه)

رمان	سطح مهارت		مهارت‌های خودآگاهی							ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی								
	آموزش حل مسأله	اعتماد به نفس	پشتکار کاری	تقویت مهارت تصمیم‌گیری	کنترل پرخاشگری	تقویت همدلی	تکیه‌های و بردباری	انعطاف‌پذیری	کنترل رفتار خطر آفرین	AM	EA	PT	TG	CO	TH	SH	EN	CR
علائم اختصاری	۹	۳	۲	۲	۲	۵	۶	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
فراوانی «عقرب‌های کشتی بمبک»	۲۷/۷	۹/۰۹	۳/۰۳	۹/۰۹	۶/۰۶	۱۵/۱۵	۱۸/۱۸	۳/۰۳	۹/۰۹	۲۷/۷	۹/۰۹	۳/۰۳	۹/۰۹	۳/۰۳	۳/۰۳	۳/۰۳	۳/۰۳	۳/۰۳
درصد	۳۰٪	۱۰٪	۶/۶۶	۲۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۳۰٪	۳۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪
فراوانی «هستی»	۴	۰	۰	۶	۳	۱۴	۱۱	۱	۴	۰	۰	۰	۶	۳	۱۱	۱	۱	۱
درصد	۳۰٪	۰٪	۰٪	۲۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۳۰٪	۳۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪
فراوانی «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»	۴	۰	۰	۶	۳	۱۴	۱۱	۱	۴	۰	۰	۰	۶	۳	۱۱	۱	۱	۱
درصد	۳۰٪	۰٪	۰٪	۲۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۳۰٪	۳۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪	۱۰٪

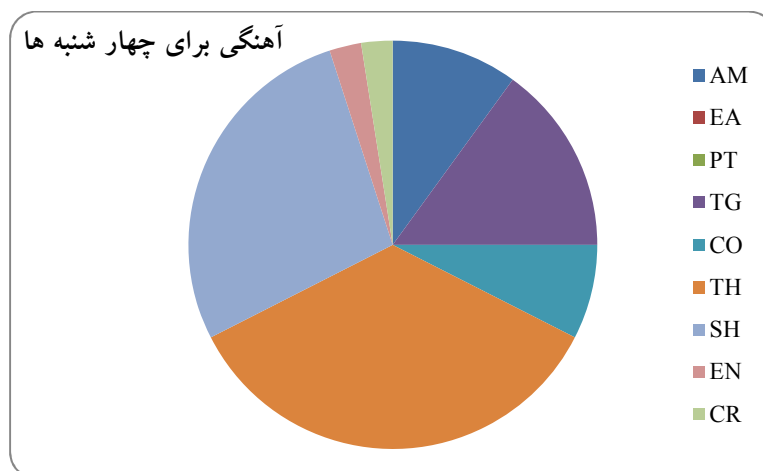
تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۶۹

۲/۵	۲/۵	۲۷/۰۵	۷/۳۵	۷/۰۵	۷/۱۵	۰	۰	۷/۱۰	درصد
۵	۲	۲۰	۲۲	۸	۱۵	۶	۶	۲۲	فراوانی کل
۴/۷۱	۱/۸۸	۱۸/۸۸	۲۰/۷۵	۷/۵۴	۱۴/۱۵	۵/۶۶	۵/۶۶	۲۰/۷۵	درصد کل فراوانی

جدول ۲- نتایج مقایسه بین رمان‌ها بر اساس مؤلفه‌های مورد بررسی

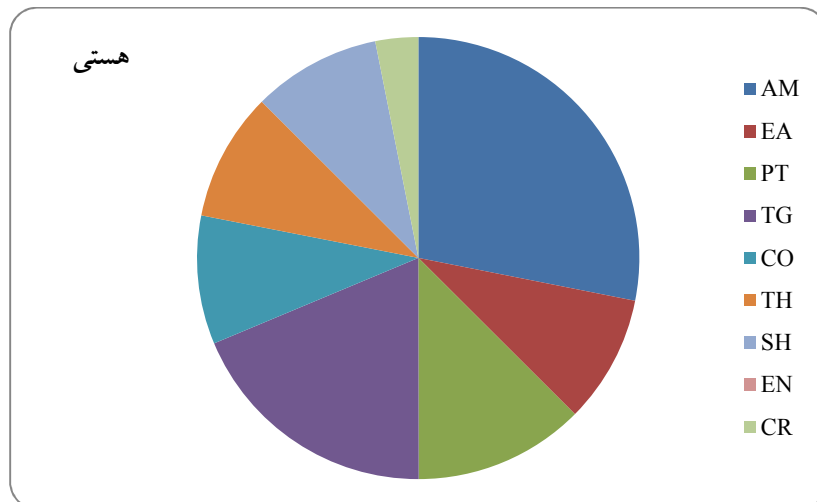
سطح معنی داری	درجه آزادی	تست t	حد بالایی	حد پایینی	خطای استاندارد	انحراف معیار	میانگین	جفت‌ها
۰/۹۹۹	۸	-۰/۰۰۲	۱۰/۷۹	-۱۰/۸۱	۴/۶۸	۱۴/۰۵	-۰/۰۰۸	آهنگی برای چهارشنبه‌ها- هستی
۰/۹۸۱	۸	۰/۰۲۵	۸/۲۵	-۸/۱۷	۳/۵۸	۱۰/۷۵	۰/۰۹	عقرب‌های کشتی بمبک- آهنگی برای چهارشنبه‌ها
۰/۹۶۶	۸	-۰/۰۴۴	۴/۹۹	-۵/۲۰	۲/۲۱	۳/۶۳	-۰/۱۰	عقرب‌های کشتی بمبک- هستی

۹۵٪ فاصله اطمینان از تفاوت

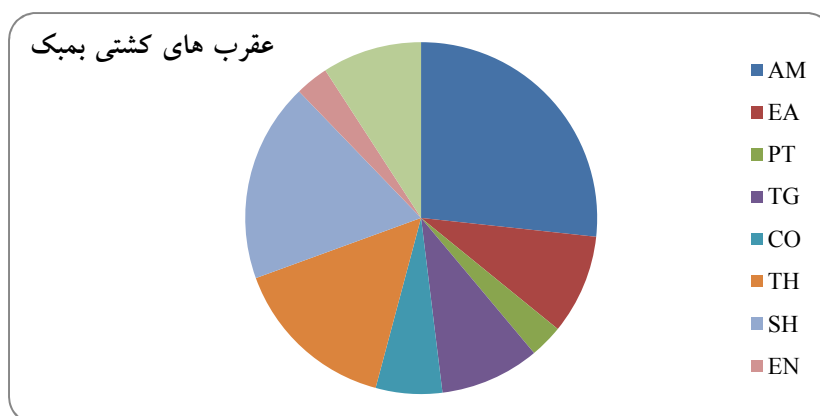

شکل ۱- درصد مؤلفه‌ها مورد بررسی در رمان «آهنگی برای چهارشنبه‌ها»

۱۷۰ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

شکل ۲- درصد مؤلفه‌های مورد بررسی در رمان «هستی»

شکل ۳- درصد مؤلفه‌های مورد بررسی در رمان «عقرب‌های کشتی بمبک»

کتاب‌نامه

اکبری، احمد. جاویدی کلاته جعفرآبادی، طاهره. شعبانی ورکی، بختیار و تقوی، محمد. (۱۳۹۱). «فلسفه برای کودکان (p4c)، مضامین فلسفی در داستان‌های متون کلاسیک ادب فارسی»، تفکر و کودک، سال ۳، شماره ۲: ۲۵-۱.

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۷۱

- بتلهایم، برونو. (۱۳۸۱). افسون و افسانه‌ها. ترجمه‌ی اختر شریعت‌زاده. تهران: نشر هرمس.
- حسن‌زاده، فرهاد. (۱۳۹۸ الف). هستی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- حسن‌زاده، فرهاد. (۱۳۹۸ ب). عقرب‌های کشتی بمبک، تهران: نشرافق.
- حسن‌زاده، فرهاد. (۱۳۹۸ ج). آهنگی برای چهارشنبه‌ها، تهران: نشر پیدایش
- خسروی، محسن؛ تیموری‌نژاد، مهناز؛ مردانی‌زاده، اسماعیل؛ طاهری میر قانده، فیروز و گله‌دار، لیلا. (۱۳۹۷). «اثر آموزش مهارت‌های زندگی بر شایستگی اجتماعی اجتماعی دانش‌آموزان». پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری، سال ۳، شماره ۲۸: ۱۴-۱.
- زاده محمدی، علی؛ احمدآبادی، زهره. (۱۳۸۷). «هم‌وقوعی رفتارهای پرخطر در بین نوجوانان دبیرستان شهر تهران»، فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال ۴، شماره ۱۳: ۸۷-۱۰۰
- ستاری، علی. (۱۳۹۱). «بررسی و نقد برنامه فلسفه برای کودکان از منظر حکمت متعالیه»، تفکر و کودک، سال ۳، شماره ۲: ۱۰۶-۸۳
- شریفی اسدی، محمدعلی. (۱۳۸۷). «نگاهی به آموزش فلسفه برای کودکان در ایران و چالش‌های فراروی آن»، معارف عقلی، شماره ۱۰: ۹۵-۱۱۴.
- عظمت‌مدار فرد، فاطمه؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی و حیدری، محمدحسین. (۱۳۹۸). «بازخوانی داستان‌های مثنوی بر مبنای مؤلفه‌های تفکر فلسفی و تدوین راهنمای داستان‌ها برای استفاده در اجتماع پژوهشی»، تربیت اسلامی، سال ۱۴، شماره ۲۸: ۵۲-۲۹.
- سفار حمیدی، الناز؛ حسینیان، سیمین؛ زندی‌پور، طیبه. (۱۳۹۶). «تأثیر آموزش مثبت‌اندیشی بر ادراک شایستگی و مهارت‌های اجتماعی کودکان بی‌سرپرست و بد سرپرست». سلامت روان کودک (روان کودک)، سال ۴، شماره ۱: ۲۳-۱۳.
- طارمیان، فرهاد. (۱۳۸۳). مهارت‌های زندگی، تهران: تربیت.
- کریمی، روح‌الله. (۱۳۹۴). «حلقه کندوکاو اخلاقی؛ رویکردی نوین در تربیت اخلاقی»، تفکر و کودک، سال ۶، شماره ۲: ۹۵-۶۱.
- گودرزی دهریزی، محمد. (۱۳۸۸). ادبیات کودکان و نوجوانان ایران، تهران: قو و چاپار.
- فخرایی، الهام. (۱۳۸۹). «فلسفه برای کودکان؛ گامی به سوی پیوند با جامعه»، تفکر و کودک، سال اول، شماره اول: ۸۱-۶۹.
- فینکه، رگینا (۱۳۸۱). تربیت جنسی کودکان، آشنایی با مراحل رشد جنسی کودکان، ترجمه لیلی لفظی تهران: ذکر.
- قائدی، یحیی. (۱۳۸۸). «برنامه درسی آموزش فلسفه به کودکان در دوره راهنمایی و متوسطه»، فرهنگ، دوره ۲۲، شماره ۶۹: ۱۰۸-۸۳

۱۷۲ تفکر و کودک، سال ۱۳، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

- لیپمن، متیو. (۱۳۸۸). «فلسفه برای کودکان و نوجوانان؛ رویکردی جدیدی در فلسفه تعلیم و تربیت» (گفتگوی ناجی با لیپمن)، فرهنگ، شماره ۶۹: ۱۷۵-۱۵۱.
- ماهروزاده، طیبه؛ ستاری، علی و ملکی، زهرا. (۱۳۹۸). «تأثیر داستان‌های کلیله و دمنه بر مهارت‌های تفکر انتقادی، استدلال و پرسشگری با استفاده از برنامه فلسفه برای کودکان»، فصلنامه تربیت اسلامی، سال ۱۴، شماره ۲۸: ۱۱۴-۹۵.
- مرعشی، سید منصور؛ صفایی مقدم، مسعود و خزومی، پروین. (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر اجرای برنامه آموزش فلسفه برای کودکان به روش اجتماع پژوهشی بر رشد قضاوت اخلاقی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی شهر اهواز»، تفکر و کودک، ۱(۱): ۱۰۲-۸۳.
- مرعشی، سید منصور؛ پاک‌سرشت، محمدجعفر؛ باقری، خسرو و سپاسی، حسین. (۱۳۸۹). «بررسی تأثیر اجتماع پژوهشی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان بر پرورش مهارت‌های استدلال دانش‌آموزان پسر پایه سوم راهنمایی مدرسه نمونه دولتی اهواز. مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شید چمران اهواز، سال ۱۳، شماره ۲: ۵۴-۳۱.
- منصور، محمود. (۱۳۸۵). روان‌شناسی ژنتیک، تحول روانی از تولد تا پیری، تهران: سمت.
- ناجی، سعید. (۱۳۹۶). کندوکاو فلسفی برای کودکان و نوجوانان، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ناجی، سعید؛ مرعشی، منصور. (۱۳۹۴). کفایت فلسفی در داستان‌های فلسفه برای کودکان و نوجوانان، تفکر و کودک، سال ۶، شماره ۱۱: ۱۱۱-۸۷.
- نادری، عزت‌اله؛ تجلی‌نیا، امیر؛ شریعتمداری، علی و سیف‌نراقی، مریم. (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر اجزای برنامه فلسفه برای کودکان در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان پسر پایه اول مقطع متوسطه منطقه ۱۴ تهران، تفکر و کودک، سال ۳، شماره ۱: ۱۱۷-۹۱.
- نورتون دانا؛ نورتون، ساندر. (۱۳۸۲). شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک، ترجمه منصوره راعی و همکاران، تهران: نشر قلمرو.
- ولوی، پروانه؛ صیدی، خمیس؛ صفایی مقدم، مسعود و هاشمی، سیدجلال. (۱۳۹۶). «کنوانسیون جهانی حقوق کودک و فرصت‌هایی که برای پرورش تفکر مستقل در کودکان ارائه می‌دهد»، تفکر و کودک، سال ۸، شماره ۲: ۲۰-۱.
- هدایتی، مهرنوش؛ قائدی، یحیی؛ شفیع‌آبادی، عبدالله و یونسی، غلامرضا. (۱۳۸۸). «بررسی تأثیر برنامه درسی فلسفه برای کودکان به صورت اجتماع پژوهش بر بهبود روابط میان‌فردی دانش‌آموزان شهر تهران از دیدگاه آموزگاران»، فصلنامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، سال ۴، شماره ۳: ۱۴۹-۱۳۳.

تحلیل رمان‌های نوجوان فرهاد حسن‌زاده ... (فرحناز حیدری نسب و دیگران) ۱۷۳

هدایتی، مهنوش؛ رضایی، محمدهاشم؛ پیرانی، ذبیح و هاشمی، مسعود. (۱۳۹۵). «تأثیر اجرای برنامه فلسفه برای کودکان بر نگرش ارزشی دانش‌آموزان پسر پایه هفتم دبیرستان شهر خرم-آباد»، تفکر و کودک، سال ۷، شماره ۲: ۱۰۴-۷۹.

هندرسون، نان و میلستن، مایک ام. (۱۳۹۶). تاب‌آوری در مدارس، ترجمه محمدرضا مقدسی و عفت حیدری، تهران: ورجاوند.

Haynez, Ann. 2002. Children as philosopher. London and New York: Rutledge Flamer.

Riess, H. (2015). The impact of clinical empathy on patients and clinicians: understanding empathys side effects. AJOB Neuroscience, 6(3): 53- 51.

Lipman, M.(2003).Thinking in education. Second edition. Combridge: Combridge University press.